

TOPLUMSAL BELLEK BAĞLAMINDA SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN TÜRK ROMANINA YANSIMASI*

Mustafa Aydemir** Nusret Yılmaz

*Eğer maziyi seviyorsam; ona o güzel, büyük,
muhteşem günlere bağlı isem,
emin ol ki bu,
ölülerin de bu toprakta ve hayatımızda
bir söz hakkı olduğunu bildiğim içindir.*

Ahmet Hamdi Tanpınar

Giriş

Bellek, her zaman anakroniktir (Sarlo, 2012: 51); zira tarihe emanet ettiğimiz yaşantılarımızın bugünde tekrarlanması, belleğin geçmişle ilintili olduğunu hissettirse de onun asıl ilgi alanı *bugündür*. Beynimizin bir köşesinde hazır kıta bekleyen anılar ve tecrübe edilmiş olasılıklar, bugün çözmeye çalıştığımız benzer davranışlar için hazır çözümler sunmaktadır. Böylelikle *anlamsal belleğe* sahip olmak, geçmişte yaşananlardan şimdiki şartlara dair *işe yarar bilgiler* çıkarmamızı sağlar (Boyer, Wertsch, 2015: 6-7). Geçmişteki gerçek bir deneyime yaslanan anılar, hatırlandıkça kendinden farklılaşır; çünkü bellek hiçbir zaman kalıcı, sabit ya da değişmez değildir. Her hatırlama sürecinin sonunda yeni bir anı ve bellek şekillenir. Geçmişle kurulan bu ilişki, kolektif, kültürel ya da toplumsal bir niteliğe sahip olsa da durum değişmez (Yılmaz, 2014: 189).

* Bu yazı, Elazığ Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen “I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu”nda (13-14-15 Ekim 2016) bildiri olarak sunulmuş; bazı eklemelerle ve makale formatına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, Ağrı Milli Eğitim Bakanlığı, Iğdır

Bergson'ın “geçmişin geçmiş üzerine yığılması” (Urry, 2015: 19) olarak tanımladığı hafıza, sadece bireylere özgü birikimlerin merkezi değildir; bireysel tarafını aşan toplumsal bir yönü de vardır. Benzer tarihi süreçlerden geçen ve yaşam paradigmaları örtüşen bireylerin oluşturduğu toplum, hazır zamanda karşılaştığı ve gelecekte karşılaşıacağı benzer durumlar için aynı araçlara başvurarak müdahale bekleyen sorunları çözmeye çalışır. Bu çözümler, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun karakteristik niteliklerine göre kodladıkları tutumları günlük hatırlamaları belirli hedeflere göre yapılandırması sonucu oluşur. Burada belleğin *yapılandırıcı* niteliğine (Boyer; Wertsch, 2015: 16) dikkat etmek gerekir; çünkü hafıza, pasif bir depolamadan ibaret değildir. O, şimdinin ihtiyaçlarına ve durumuna göre ekler, çıkarır ve biçimlendirir. Belleğin bu özelliği, kurgusal metnin oluşma süreciyle paralellikler gösterirken, sadece vuku bulmuş olanla sınırlanmak zorunda kalan tarihten/vakanüvislikten ayrılır. Demek ki bellek, tarihten ziyade kurgusal bir yaratı olan edebi esere daha yakındır.

Geri çağrılan anılar, çoğunlukla birbiriyle ilgisiz ayrıntıların bir ekseninde tekrar ilişkilendirilip biçimlendirilmesiyle gerçekleşir. *Kullanılabilir geçmiş* (Boyer; Wertsch, 2015: 156) kavramıyla özetlenebilecek bu hatırlama biçimi, milli bilinç oluşturmaya dayalı siyasal bir projenin değişmez bir parçasıdır. Buna karşın tarih, ele alınan olayın veya olgunun tarihselliği içinde araştırılmasıdır ve zemini *geçmiştir*. Kronolojik bir disiplin içinde yürütülen tarihi çalışmaya karşın toplumsal bellek, şimdi için önemli olan yönlerini ön plana alarak bir seçmeye girişir. Bazen bir savaştaki küçük bir olay, zayıf kalan bir ayrıntı savaşın tüm bilançosundan daha önemli olabilir. Suriye’de devam eden ve yüz binlerce kişinin hayatına mal olan savaşta en çok konuşulan tablonun Aylan bebeğin kıyıya vuran küçük cesedi ya da Çanakkale Zaferi’nde nice askerin fedakarlığına karşın Seyit Onbaşı’nın adının hala hatırlanması gibi. Duygusallığın motive ettiği bu tür küçük hadiseler, tarih için önemsiz görünse de kolektif belleğe kuvvetli yansımaları ve hedeflenen davranışlara daha uygun karakteri bakımından sanatçılar tarafından işlenmeye elverişli temalardır.

Belleklerimizde şekillenmesinde aktif rol alan *hatırlama/geri getirme* bireysel bir özellik olarak hissedilse de bireylerin bir toplamı olan gruplarda da benzer niteliklerini devam ettirir. Burada dikkati çeken şey, bireyin yaşamadığı deneyimleri, çevreden gelen uyarılar ve anlatımlarla *vekâleten* hatırlamasıdır (Sarlo, 2012: 80). Belleğin *aynı toplumda yaşayan insanların farklı anılarından oluşan bir bileşke* olarak tarif edilmesi (Connerton, 2014: 67) de bizi insanların bir başkası için *birer dış bellek* (Boyer; Wertsch, 2015: 177) olduğu gerçeğine götürür. İnsan psişesinin de ancak toplumsal bağlarla derinlemesine anlaşılabilmesi gerçeğini hatırladığımızda (Leledakis, 2000: 211), toplumu oluşturan bireylerin maruz kaldığı müşterek olaylar hakkındaki hatırlamaları, onları bir tür bellek politikasına yönlendirir; çünkü bundan elde edecekleri ortak çıkarları vardır. Toplumların geçmişini geleceğe taşıması olarak tanımlanabilecek kolektif hatırlamadaki kastı, bir kimlik inşasıdır. Bundan dolayıdır ki geçmişin olumsuz yanları ya unutulmaya terk edilir ya da görmezden gelinir. Hatırlanan geçmişin kaydedilen geçmişten farklı olması, geniş halk yığınlarının tarihi olayları kendi muhayyilesinde biçimlendi-

rerek sunmasından dolayıdır. Hatırladıklarımızı daha duygusal bir zeminde değerlendiren halk, gelecek kuşaklara manevi bir miras olarak iletirken bunu bir entelektüel bilgi olarak değil, *tecrübe* edilmiş yaşamının *yorumlanmış* bir parçası olarak sunar. Onu kendince düzeltmeye ve değiştirmeye çalışır.

Toplum yaşamında iz bırakmış olayların sıklıkla tekrar edilmesi/geri getirilmesi onların barındırdığı duygusal yoğunlukla paralellik gösterir. Bizi üzen, huzursuz eden durumların günümüze taşınarak konuşulması, onların içyapımızın derinliklerinde bıraktığı baskıyı azaltmak ve paylaşarak bu baskıdan kurtulmak amacıyla yapıldığı bilinmektedir. Çoğunlukla duygusal tepkiler veren beynimiz, kaybın yarattığı travmayı aşmak ve ölenlerin bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla o kişilerin anısını yaşatarak ve başkalarıyla paylaşarak bunu gidermeye çalışır (Gülpınar, 2012: 93). Onlardaki grup ruhunu ayakta tutacak bu *paylaşılmış* hatıralar, özellikle üzüntü verici olanları, yeniden düzenleyerek gelecek kuşaklara aktarılır. Bu paylaşılmış tarihsel tecrübe, inşa edilmeye çalışılan kimliğe bir töz verme, bir derinlik kazandırma işlevi (Bilgin, 2013: 30) görerek duygudaşlıktan ülküdaşlığa doğru uzanan bir çizgide yeni bir misyon yüklenmiş olur. Böylece trajik bir olay, yüceltilerek gelecek mutlu yarınları müjdeleyen bir mite veya destana dönüşür.

İnsanın geçmişteki bir olayın tüm ayrıntılarını hatırlaması, mümkün değildir. Anım-sama ve unutmaya diyalektiğinde kaybolmuş birçok ayrıntının bıraktığı boşluğu doldurarak, aralarındaki tutarsızlıkları çözümlenerek şimdiye taşır. Toptancı olamayan bireysel hafıza, mensubu olduğu grupla yüksek derecede özdeşleşen insanlarda geçmiş daima ideal yanlarıyla geri getirmeye çabalar. Bu anlamda *tarafıdır ve doğru* olmak gibi bir iddiası da yoktur. Genellikle geçmişteki zaferleri bugüne taşımaya teşne olan bireysel bellek, kolektif tutumlar nedeniyle bazen acıları ve trajedileri de geleceğe aktarır. Bunun nedeni, ortak acılardan oluşan duygudaşlıkla grubun dayanışmasını sağlamaktır. Bireylerin bilinçsizce yaptığı hatırlamayı, gruplar daha bilinçli olarak gündemine alır. Bu bağlamda gruplar, tarihlerini ve geçmişle ilgili hatıralarını önemli siyasal ve psikolojik amaçlara hizmet ettiği için yüceltirler (Boyer; Wertsch, 2015: 296). Bizim araştırma konumuzu belirleyen Sarıkamış faciasının romanlardaki yansıması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu savaşta da bir hatırlama politikasına göre kolektif bellek manipüle edilmeye çalışılır. Savaşın yapıldığı dönemde üzeri örtülen Sarıkamış gerçekliği, daha sonraki yıllarda dönemin iktidar anlayışını eleştiren bir imgeye dönüşmüştür. Bu yönüyle mekân, toplumsal hafızanın iktidara karşı itirazını temsil ettiği için *tarafı ve politiktir* (Öztürk, 2012: 20).

Sosyal bilimler alanına ilk kez Durkheim'in öğrencilerinden M. Halbwachs tarafından sokulan *kolektif bellek* terimi, yalnızca geçmiş yansıtmakla kalmaz, insanların dünyayı anlamlandırmasına aracılık eden sembolik çerçeveler ve anlamlar sağlayarak bugünün gerçekliğini şekillendirmek suretiyle anlam yapıcı bir rol oynar (Bilgin, 2013: 73-74). Sosyal iletişim yollarıyla kuşaklar boyu olayların barındırdığı tüm duygusal yükleri zamana ve zemine göre yeniden biçimleyerek aktaran toplumsal bellek, bu evrimsel yönüyle canlıdır. Anıları aktarırken aslına sadık kalmamakla birlikte grup üyelerine kim olduklarını, geçmişte nasıl başarılarla imza attıklarını, tarihi meşruiyetlerini ve gelece-

ğ e dair tasarılarını hatırlatmaları bakımından vazgeçilmez bir tarihi misyon yüklenirler. Burada Connerton'ın da uyarısını hatırlamakta yarar var. Bu konu üzerine eğilen ünlü düşünür, toplumsal belleğin zayıflaması veya zayıflatılması durumunda kolektif amnezi (bellek yitimi) tehlikesinin baş göstereceğini söyler.

Dini ritüellerde ve ulusal bayramlarda tekrarlanan söylemler ve hareketlerin yardımıyla geleceğe taşınan olaylar ve değerler, düzenli aralıklarla hatırlandıkça hem kolektif belleği şekillenir hem de uzun süre korunmaları sağlanmış olur. Connerton'ın *törenselleşen yeniden canlandırma* (Connerton, 2014a: 106) olarak isimlendirdiği bu etkinlikler, sadece geleneksel toplumlarda değil, modern ülkelerde de temsil ettiği değerlerle kültürel kopuşları engellemek için onarıcı bir rol oynayan, hafıza depolarıdır. Modernitenin dayattığı yaşam dinamikleri yinelenmelerin kutlanmasını her ne kadar örselese de modern toplumlar kendi kültürel kodlarının devamlılığı için en eski prototipi canlandıran bu etkinlikleri yaşatmak zorundadırlar. Anma etkinlikleri dışında hatırlama araçları olarak müze, heykel, anıt, tapınaklar, mezarlıklar, arşivler, bayramlar, yıldönümleri, bunlardan birkaçıdır.

Geçmişe ait unsurların işe yarar olması ve kullanılması sadece *bilmekle* mümkün olmaz, ancak *hatırlanmakla* etkinleştirilebilir; çünkü bilmek geçmiş, hatırlamak şimdikiyi gerektirir. Tarihsel bir vakanın gerçekleştiğini pasif bir bilişsel edim olarak sadece bilgi düzeyinde var kabul etmek *tarihin*, onu duygusal motivasyonlarla bugüne taşıyarak hatırlamak da sanatın, edebiyatın ve *romanın* kapsama alanına girer. Nesnel gerçekliği bilmekle yetinmek ona bağımlı olmayı kabul etmektir; hâlbuki bir bilinç, nesnel tarihsel gerçekliği ancak değiştirip dönüştürdükten sonra kendine mal edebilir (Şölçün, 1982: 10). Bu da yalın gerçekliğin bireysel bellekte yoğrulduktan sonra toplumsal belleğe mal olmasıyla gerçekleşir. Tarih bilincinin taşıyıcısı olan bu öznel hafıza nesnel tarihsel romanla farkına da temas etmek gerekir. Lukacs'ın "*tarihsel gerçekliğin gelişimini sanatsal olarak yansıtır*" (Lukacs, 2008: 417) ifadeleriyle tarihsel roman ve gerçeklik arasında kurduğu sıkı ilişkiyi esas alarak tarihsel romanla bellek romanları arasındaki farkı belirlememiz gerekiyor. Zira bellek romanları, kronolojik bir tarih aktarımından ziyade, bir anlam yaratmanın peşindedir.

Bellek romanları için tarihsel gerçeklik bir ilham kaynağı iken tarihsel roman için romanın temel çerçevesidir. Tarihsel romanları değerlendirirken gerçeklikle aralarında aranan sahici ilişki, toplumsal belleği yansıtan romanlarda daha da zayıflar ve bir nostaljiye dönüşür. Tarihsel romandaki gibi gerçekliği ölçmek ve açıklamak yerine, gerçeğin onun hafızasında bıraktığı imgeyi duyumsamak ve duyumsatmak önem kazanır. Tarihi romanların eksenini genellikle geçmişteki zafer anıları belirlerken, bellek anlatılarında ise ihmal edilen, görmezden gelinen veya unutulmaya terk edilen acılı geçmiş manzaralar konu edilir. İşte bu *geçmiş manzaralarını*, birer inşa olarak nitelendiren Sarlo, geçmişte yaşanan zaman yok edilemediği, insanı kâh esir alan kâh azat eden acımasız bir takipçi olduğu için, geçmişin şimdiki zamana yaptığı akınların ancak anlatı yöntemleri aracılığıyla örgütlendiği ölçüde anlaşılabilirdiğini iddia eder (Sarlo, 2012: 11-12).

Son zamanlarda farklı disiplinlerin değişik açılardan ele aldığı bellek kavramı, sos-

yal bilimler alanında eksen olma özelliğiyle birçok araştırmanın da konusu olmuştur. Nörologların, hafızanın nörolojik temellerini; psikologların, bireylere ait bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini; psikanalistlerin, bilinçaltıyla ilişkili yaşam öykülerini; sosyologların, grupların kültürel özelliklerini; tarihçilerin, hatırlamayla yazılı kaynakları karşılaştırma çalışmalarını; siyaset bilimcilerin, toplumu tanıma ve yönlendirme faaliyetlerini; edebiyat ve sanat çevrelerinin de metinler ve resimlerle ortaya çıkan kültürel mirası değerlendirmeleri sonucu bu kavram disiplinler arası bir olgu haline gelmiştir (Sancar, 2016: 39).

İki düzlemde ele aldığımız Sarıkamış konulu romanlar, doğası gereği Sarıkamış'ta vuku bulan bir tarihsel olayın kurgusal yansımalarıdır. Osmanlı devletiyle Ruslar arasında devam eden iki yüz kırk yıllık bir mücadelenin son raundu olan savaş, Odesa ve Sivastopol limanlarının Osmanlı donanması tarafından bombalanması nedeniyle, 1 Kasım 1914 tarihinde başlamıştır. Rusların "*savaş ilan edip, 2 Kasım 1914'te doğu sınırından saldırıya*" (Alpaslan, 2013: 102) geçmesiyle başlayan Osmanlı-Rus savaşı, Almanların kendi ordularını rahatlatmak ve Rusları zayıflatmak için özellikle Enver Paşa'yı ikna ederek açtıkları yeni cephe özelliğini taşır. Birçok komutanın olumsuz görüş bildirmesine rağmen Enver Paşa, 22 Aralık 1914'te Sarıkamış Harekati'ni başlatır. Birinci Dünya Savaşı'nın önemli muharebe alanlarından biri olan Kafkasya cephesi genellikle Türk ordusu bakımından çok ağır kayıplara yol açan ve tam bir felaketle sonuçlanan Sarıkamış harekati ya da faciası ile hatırlanır. Enver Paşa'nın kaybedilen toprakları kazanmak amacıyla başlattığı harekâtın, kışa sarkması nedeniyle başarısızlığa uğrayacağını bilen Hasan İzzet Paşa istifa eder ve Enver Paşa kumandanlık vazifesini kendi uhdesine alarak bu harekâtı başlatır. Erzak ve giyecek yetersizliği, geçit vermez coğrafyası ve kışın şiddetinden dolayı hareket kabiliyetinin zayıflaması nedeniyle her ne kadar bir kısım askerimiz Sarıkamış'a ulaşıp şehir içinde çatışmaya muvaffak olduysa da esir alınan kısım hariç diğerleri ya soğuktan ya da girdikleri çatışmalardan dolayı şehit düşmüşlerdir. Bu savaştaki toplam kayıp sayısı (şehit, firar, kayıp dâhil) hakkında çeşitli sayılar telaffuz edilse de ortalama bir rakam olarak "*90.000 şehit sayısının doğru olduğu*" (Şirokorad, 2013: 492) kabule yakın görünmektedir. Tarihimizin en dramatik sahnelerinin yaşandığı bu savaşta 3. Ordu neredeyse tamamen yok olmuş, bu yenilgiden en kazançlı çıkan taraf ise cephesi hafifleyen Almanlar olmuştur.

Birçok savaşın yaşandığı Türk tarihinde, zaferlerin yanı sıra mağlubiyetler de yaşanmıştır. Bu savaşların hepsinde büyük acılar yaşanmış, binlerce genç savaş meydanlarında yitip gitmiştir. Dolayısıyla malzemesini toplumdan alan edebiyat, yaşanan bu dramalara kayıtsız kalmamış, birçok şair ve yazar, eserlerinde savaşları konu edinerek yaşananları farklı bir gözle değerlendirmişlerdir (Güreşir, 2006: III). Edebiyatın *bir milletin devam-lılığını sağlayan, kimliğini oluşturmasına yardımcı olan, istiklal ve hürriyetini pekiştiren en etkili sanat dallarından biri olduğu* kabul edilirse, toplumun hayatını tehdit eden bunalımların, yıkıntıya ve yok oluşa sebep olan savaşların, Türk varlığını ve kimliğini tehdit eden, hatta yok etmeyi amaçlayan saldırıların, edebiyata aksetmemesi düşünülemez (Ercilasun, 2014: 247). Sarıkamış Harekati'nde ağır kayıplar verilmiş olsa da bu

tarihi hadise, kolektif belleğimizde halen canlı bir şekilde yerini almaktadır. Toplumun belleğine kazınmış bu facia, ağıtlarla, türkülerle, destanlarla kuşaktan kuşağa aktarıldığı gibi roman türüne de özellikle son yıllarda konu olmaya başlamıştır (Akça, 2016: 73).

Türk edebiyatında Burhan Cahit Morkaya'nın *Dükkülerin Romanı* (1934); Şevket Süreyya Aydemir'in *Sıyrı Arayan Adam* (1959); Fügen Topsever'in *Kar Çiçekleri* (1978); Yaşar Kemal'in *Kale Kapısı* (1985), *Yağmurcuk Kuşu* (1980) ve *Tanyerinin Horozları* (2002); Nihat Behram'ın *Miras* (2004); İsmail Bilgin'in *Sarıkamış/Beyaz Hüzün* (2005); Deniz Çınar'ın *Kutsal Dağın Çıplağı Sarıkamış* (2007); Selçuk Kızıldağ'ın *Sarıkamış'tan Sibiryaya Nargin* (2007); Ertuğrul Osman'ın *Emret Paşam* (2007); Teoman Alpaslan'ın *Sarıkamış* (2008); Halide Alptekin'in *Sarıkamış Kar Bozgunu* (2008); Talip Aydemir'in *Sürgü* (2009); Cihangir Akşit'in *Sarı Sessizlik* (2009); Kemalettin Çalık'ın *Sarıkamış* (2009); Müjgan Tekin'in *Ağıt* (2009); Alaaddin Oğuzalp'in *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?* (2009); Arif Akpınar'ın *Kardan Kanatlar/Sarıkamış* (2009); Nusret Özcan'ın *Kar Kelebekleri/Sarıkamış Destanı* (2010); Hamdi Ülker'in *Bedel* (2010); Cemalettin Taşkıran'ın *Ölüme Yürüyüş/Sarıkamış Dramının Romanı* (2011); İsa Yılmaz'ın *Kars'ta Bir Ermeni Cesedi* (2011); Mehmet Dağıstanlı'nın *Yanık Dere* (2012); Sara Gürbüz Özeren'in *Donmuş Umutlar/Sarıkamış* (2013); Şerife Balkaş Gülseçgin'in *Sarıkamış/Allahu Ekber Dağları* (2013); Ufkun Balkış'ın *İncecikten Bir Kar Yağar* (2015) gibi romanlarda Sarıkamış Harekatı'ndan bahsedilmektedir.

1.Kolektif Bellek ve Şahıs

İnsan yığınlarını ortak bir hedefe odaklanmış bir gruptan ayıran en temel etken, onun kolektif kimliğini oluşturan paylaşılmış sembolleridir. Vatan dediğimiz mekân, ortak geçmiş dediğimiz tarih ve ortak duygu dediğimiz milliyet bilincinin bir diğer tamamlayıcı unsuru da sembolleşmiş kişiliklerdir. Kolektif belleğimize tesir etmiş bu kişiler, riskin yüksek olduğu dönemlerde kritik roller alan kahramanlardır. Bir grubun, geçmişte maruz kaldığı tehlikeyi bertaraf etmeye çalıştığı için benimsediği bir lider, giderek o grubun tüm niteliklerini imleyen bir kolektif sembole dönüşür. Toplumun geçmişteki makûs talihini yeneceğine inanılan bu kişi, o toplumun zedelenmiş özgüvenini iade edecek ve böylece o toplum da geleceğe dair tasarılarına devam edecektir. Bizim yakın tarihimizde milletçe hissedilen yok oluş tehlikesi, Atatürk ve Enver Paşa gibi iki ayrı kişilik çerçevesinde farklı tasavvurları da tetikler. Amaçladığını gerçekleştiren bir kişilik olarak Mustafa Kemal kadar, büyük bir ideal uğruna büyük bir faciaya neden olan ve idealleri yolunda ölüme giden Enver Paşa da kendisine hayranlık duyulan bir sembol olarak kabul edilmiştir.

Sosyal belleğin riskli dönemlerde kendi varlık güvencesi için çabalayan kişilerin hatalarını unutmaması, kanaatimizce, Enver Paşa'nın en önemli etken olduğu Sarıkamış faciasının fazlaca sorgulanmasını engellemiştir. Enver Paşa, kimi tarihçilerce doksan bin kişinin ölümünden sorumlu olmasından öte, toprak kaybeden bir imparatorluğun geçmişteki fetih rüyasını harekete geçiren bir lider olarak görülmüş ve bu yönüyle bir *hafıza şahsiyeti* biçiminde kabul edilmiştir. Kendisiyle ilişki haline geçildiğinde ortaya çıkan

geçmiş (Assman, 2015: 39), toplumsal bir kopuşun yaşandığı süreçteki rolüyle Enver Paşa'yı yeniden düşünmemize ve temsil ettiği gerek kişisel gerekse dönemsel düşünceleri bağlamında onu yeniden hatırlamamıza katkı sağlar.

Kendisi hakkında yazılan romanların genelinde ortaya çıkan kanaat, Enver Paşa'nın benlik algısı şişkin bir kişilik olduğu yönündedir. Bireysel hatırlamaların desteklediği bu genel kanaat, kolektif belleği etkilediği gibi ondan da etkilenir; zira bellek ve hatırlamanın öznesi, tek tek bireyler olsa bile onların anılarını kurgulayan toplumsal çerçeveye bağımlıdır (Assman, 2015: 45). Toplumsal belleğin bir kurgu süreci olduğu düşünüldüğünde roman-tarih-bellek arasındaki makas gittikçe daralır ve tarihin artzamanlı düzleminden romanın kurgusal düzlemine geçiş yapılır. Bu yönüyle roman, şimdiki zamanda kurgulanan bir geçmiş deneyimini farklı bir temsiliyet içinde yeniden üreterek bir bellek deposu işlevi yüklenir.

Araştırmamızda üzerine odaklandığımız Sarıkamış konulu romanların ilk olarak hafızamızda neden olduğu çağrışım Enver Paşa'nın askeri kişiliğinden dolayı romanlarda bunu da irdelemeyi uygun gördük; çünkü bu konuda yazan hemen hemen her yazar, onun kişiliğine değinmeden geçmemiştir. Fakat şu gerçeği başta hatırlatmak isteriz ki bizim burada tespit ettiklerimiz Paşa'nın, romanlardan bize akseden özellikleridir, dolayısıyla Enver Paşa hakkında herhangi bir tarihsel saptama yapmak bizim görevimiz değildir. *Düinkülerin Romanı*'nda Enver Paşa'yı bu faciaya iten itkinin “*zafer kazanan kumandanların şerefini gölgede bırakmak*”tan korkması olduğunu ifade eden yazar anlatıcı, “*yirmi bine yakın Türk neferinin surf bu kötü kin ve haset uğruna*” (Morkaya 1934: 248) heba edildiğini belirtir. Benzer bir yargıya sahip Yaşar Kemal de *Tanyerinin Horozları*'nda, neden olduğu onca ölüm yüzünden Paşa'ya dair hayli olumsuz bir tasvirde bulunur: “*Ne doksan bin, ne yüz elli bin kişi, daha savaş başlamadan açlıktan, tiftiştten, bir de donarak koskocaman ordunun hemen hemen hepsi gitti.*” (Yaşar Kemal, 2014: 101). Paşa hakkında sıkça dillendirilen cesareti, “*Yürekli bir insan olarak tanınanlar en korkaklardır*” sözüyle çürütmeye çalışan Salman Sami, onun askeri dehasını alaya alan ifadelerde bulunur: “*Baharı bekleyeydik bu büyük kırım ve yenilme, mümkün değil olmazdı. Enver Paşa'nın akılsızlığı. Kışın ortasında Sarıkamış'ta ne yapacakmış, Allah bilir*” (Yaşar Kemal, 2014: 100).

Miras'ta da Osmanlı gücünün hezimete uğramasının en büyük müsebbibi olarak Enver Paşa'nın “*ihiras*”ı gösterilir. “*İdeallerinizi gerçekleştiriyorsanız gerçeklerinizi idealleştirin*” (Behram, 2009: 119) diyen Enver Paşa'nın, sonunda “*bir Bolşevik kurşunuyla*” ölene kadar Almanların yararına savaş stratejisi güttüğü iddia edilir. Kış aylarında eksi 25-30 dereceye kadar düşen hava koşullarının yaşandığı yörede, köylülerin uyarılarına rağmen “*söz dinlemeyen Enver ile bacanağı Hafız Hakkı, 1914'te on gün içinde*” buz tutan dağlara “*120 bin askerimizi cehenneme sürer gibi*” sürerek yok olmalarına neden olmuştur. Romanda, “*Bir haris-i şöhret, bir mariz-i hayal*” diye nitelenen Enver Paşa, “*Rusların elinden Kars ve Sarıkamış'ı alacağı diye, Allahülekber ve Soğanlı dağlarında 90 bin askerin düşmana tek kurşun atmadan donmasına neden*” (Behram, 2009: 76) olduğu için olumsuz bir imge olarak yâd edilir.

Kolektif belleğimizde güçlü imgeler taşıyan en önemli sembolik kişilerden Enver Paşa, temsil ettiği imparatorluk rüyası ve Turan idealiyle, hiçbir eksikliği engel olarak tanımayan askeri kişiliğinin yanı sıra kendine aşırı güveninin gerçek savaş koşullarını görmesine engel olduğu da birçok romanda işlenmiştir. *Kardan Kanatlar*'da orduyu Allahuekber dağlarından düşman üzerine sürme fikrine “*Kış bütün şiddetiyle bastırılmış durumda, askerin durumu ortada. Askerin çoğunun ayağında ham çarık var Bir kısım asker hala Yemen yazlıklarıyla duruyor*” (Akpınar, 2012: 53) gibi somut gerekçeler sunan Hasan İzzet Paşa'yı azleden Enver Paşa, bir ordunun tümünden tasfiye edilmesinin nedeni olarak sunulur.

İsmail Bilgin'in *Sarıkamış* isimli romanında da Hasan İzzet Paşa'nın taarruz için baharı bekleme önerisine karşın Hafız Hakkı Bey'in teklifini kabul eden Enver Paşa, bizzat denetlediği cephede, askerlerin içinde bulunduğu koşulları yerinde görmesine rağmen o harekâta izin verir. Kendisinin de tanık olduğu ordunun durumu onu bu sevdasından vazgeçiremez. Enver Paşa, adeta bütün olumsuz koşullara inat ederek bu harekât emrini vermiş gibidir: “*Askerler, hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarık, sırtınızda palto olmadığını gördüm. Birçok yönlerden şimdilik giderilmesi çok zor eksiklikler içinde olduğunuzu anladım. Fakat bu eksikliklerin savaşmada birliğin çabalarına ve ileri atılışlarına zarar getirmeyeceğine inanıyorum. Başarı dış görünüş ve giysilerle değil, her askerin kalbindeki yiğitlik ve cesaret ile kazanılır*” (Bilgin, 2015: 58). Yazar anlatıcı, savaşın seyrinin Enver Paşa'yı yalanladığını birçok kez ima ederek, bu faciayı anlatmayı sürdürür.

İncecikten Bir Kar Yağar'da Ufkun Balkış, Enver Paşa'nın birçok askerin ölümüyle sonuçlanacak harekâtın evvelinde karşı görüş belirten hocası Hasan İzzet Paşa'yı azlettiği gibi, savaş esnasında da biraz beklemeleri gerektiğini belirten İhsan Paşa'yı da azarladığını yazar. “*Yeter! Ben Enver'im! Ben... Ben Damad-ı Şehriyar'ım! Ben Başkumandan Vekiliyim! Ben 3'üncü Ordu Kumandanıyım! Ben Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'yim! Ben amirinizim! Kararım kesindir! Bana karşı gelemesiniz!*” (Balkış, 2015: 199) diyen Enver Paşa için en üzücü şey karısına kavuşmadan ölmektir (Balkış, 2015: 211).

Müjgan Tekin'in *Ağıt* isimli romanında çok kültürlü Osmanlı devletinin Almanlar lehine maceraya sürüklenip parçalanmasının sorumlusu olarak işaret edilen Enver Paşa, bu dönemde Almanlar tarafından adeta devletin sahibi olarak kabul edilip öyle muamele görür. Osmanlı devletini “Enverland” şeklinde nitelendirmelerine yetecek kadar etkin olan bu “*ihtirashlı paşa*” yüzünden on binlerce asker tifüsten kırılmış, “*diğerleri soğuktan donarak*” (Tekin, 2009: 12) can vermiştir. “*Onca insanı ölüme yollayan Enver*”, “*linç edileceğim diye*” halktan gizlenmiş ve bir süre sonra da “*Alman dostları ile birlikte Anadolu'nun gözlerine kan çukurları açıp korkakça*” kaçmıştır (Tekin, 2009: 135). Enver Paşa hakkında yapılan tahliller, hem yazarın kişisel özellikleri ve dünya görüşünden hem de eserin yazılma zamanındaki toplumsal atmosferden bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda geçmiş, şimdiki zamanın süzgecinden geçerek yeniden yapılır. Olayı veya olgunun kendisi değil, neyin nasıl hatırlandığı önem kazanır. Dolayısıyla kimlikler sabit ve değişmez nitelikleriyle karşımıza çıkmazlar. Şimdiki zamana, çağın ruhuna göre

uyumlanarak yenilenir ve değişirler. Kişisel ve toplumsal tarihler bu hatırlama süreçleriyle oluşurlar (Susam, 2015: 28-29).

Ölüme Yürüyüş'te Cemalettin Taşkıran, savaşın dehşetli yüzünü tasvir etmekteki başarısını, Enver Paşa'nın idealist kişiliğini yüceltmede de kullanmaktan imtina etmez. Hasan İzzet Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen, kaybedilen Osmanlı topraklarını tekrar geri alabilmek için tüm devleti riske atmaktan çekinmeyen Enver Paşa, özellikle Hafız Hakkı Paşa'nın geçiş güzergâhları hakkındaki raporuna çok güvenir. Savaşın en şiddetli zamanlarında bile eşine mektup yazmaktan geri durmayan Enver Paşa, kısa zamanda eşine büyük bir gurur yaşatacağı hayalindedir. Takviye güçleri beklemeden başlattığı saldırılarda da birçok askerin ölmesine neden olan Paşa, bu tarihi hamlesinde omuzlandığı sorumluluğun da bilincindedir. Paşa'nın "*Paşa, bazı nesiller tarihi yapar... Yapanlar umumiyetle şanssız nesillerdir Ya kahraman olurlar, ya rezil...*" (Taşkıran, 2015: 53-54) şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi adeta Rus ruleti oynayan bir aktördür.

Kar Çiçekleri romanında Sarıkamış'ın faciayla sonuçlanmasını Enver Paşa'nın "Turanizm rüyası"na bağlayan Fügen Topsever, "*şöhreti ve Padişaha damat olması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun hakiki başı*" (Topsever, 1978: 75) olarak nitelendirdiği Enver Paşa, "*Rus ordusunun Kafkasya'da imha edilmesiyle bütün Türk yurtlarının isyan edeceği*" ve bunun sonucu olarak da "*Kafkasya'nın Türklere katılacağı*" (Topsever, 1978: 75) inancındadır. *Kar Bozgunu*'nda Halide Alptekin, Üçüncü Ordu'nun tümüyle yok olmasıyla kaybedilen onca insanı, hep Enver Paşa'nın hayalci kişiliğine bağlarken iktidarla bellek ilişkisine de anlamlı bir göndermede bulunur. İktidarların kendi imkânları tehlikeye girmesin diye hatırlamayı değil unutmayı, açıklamayı değil örtmeyi esas aldıklarını bu romanda da görmüş oluruz. İşte tam bu noktada hatırlama, iktidarların unutturma politikalarına karşı bir *direnış biçimi* (Assman, 2015: 81) olur. Kendi idealleri uğruna Almanları rahatlatan bu savaşla, ordu Sarıkamış'ta tümüyle yok olduğu halde Enver Paşa'nın güdümündeki İttihat ve Terakki hükümeti, cepheden gelen bozgun haberlerine sansür uygulayarak, gazetelere zafer başlıkları şöyle attırılır: "*HER TARAF TAN ZAFER HABERLERİ GELİYOR*" (Alptekin, 2008: 216).

Sarı Sessizlik'te harekâttan sorumlu Enver Paşa'nın hırslı kişiliği, bir detayla deşifre edilmeye çalışılır. Dağınık askerleri toplamak için cepheyi teftiş ettiğinde tek başına kalmış bir zabite uyguladığı ceza, Paşa'nın firar edenleri vazgeçirmek için aldığı "*kor-kunç önlemler*"den biridir. *Ertesi gün zafer olur da çocuk bağışlanır diye tüm karargâh emri biraz geciktirip umutla bekledi. Ancak ne zafer oldu ne de Enver Paşa verdiği emri unuttu. Sarı benizli, uzun ince boyunlu, yırtık çarıklı, parlak yüzlü, tüysüz çocuk gözünü bağlatmadı. Patlamayla birlikte yere yıkılıp manganın ilerisinde bir soru işareti gibi kıvrılıp kaldı.*" (Akşit, 2009: 231-232).

Donmuş Umutlar Sarıkamış adlı eserde Sarıkamış faciasında en büyük rolü oynamış Enver Paşa'nın kişiliğine dair daha dikkat çekici değerlendirmeler yapılır. Almanlara yakınlığıyla bilinen Paşa'nın "*vatan sevgisi*" herkes tarafından takdir görse de "*ileriye göremeyecek kadar toy olduğu*" vurgulanır (Özeren, 2014: 24). Yüzbaşı olarak atandığı Makedonya'daki ilk görevinde dağlara çekilerek Bulgar çetelerine karşı amansız bir mü-

cadele yürüten Enver, dâhil olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararı gereği eniştesi Nazım Bey'i bile vurdurmaktan imtina etmemiştir. Sultanın yeğeniyle nişanlanarak Saray'a yakın olmanın imtiyazını da alan Enver Paşa, hükümetten ve Padişah'tan gizli politikalar sonucu Osmanlı devletini Almanların müttefiki olarak savaş sokmayı başarır.

Paşa, "*Napolyon olma duygusunun*" (Özeren, 2014: 52) bir gereği olarak Ruslara Sarıkamış'tan saldırarak "*Kafkasya Fatihi olarak Hindistan'a ilerleyecek, bütün Orta Asya'yı Türk bayrağı altında*" toplayacaktır (Özeren, 2014: 170). Osmanlı ordusunda deneyimli paşa ve subayları tasfiye ettikten sonra yerlerine getirilen genç rütbeliler, onun bu Turan idealinden çok etkilenecek ve ona her türlü desteği verecektir; fakat sahadaki gerçekler, onu hiç unutamayacağı bir biçimde şaşırtacaktır: "*Enver Paşa'nın Kafkasya'yı aşip Büyük Turan İmparatorluğu'nu kurma hayali, karlara gömüldü. Üstelik Türk ordusu ile Sarıkamış önlerinde çarpışanlar, Enver Paşa'nın kurtarmaya gideceği Türkistan illerinden toplanmış Türk erleri ve subaylarıydı.*" (Özeren, 2014: 277).

Enver Paşa hakkında kapsamlı bir biyografi kitabı da olan Şevket Süreyya'nın *Sıvyı Arayan Adam*'ında başına buyruk bir şekilde Almanlarla anlaşılan Paşa'nın hem kendisini hem de devleti bitirdiği vurgulanır. "*90.000 kişilik bütün bir orduyu hemen tamamen yutmuş*" Sarıkamış Harekâtı'nın Enver Paşa'nın "*delice macerası*" (Aydemir, 2016: 78) nedeniyle yaşandığını ifade eder. Kafasındaki Turan idealini yurttan kaçtıktan sonra da gerçekleştirmek için mücadele eden Enver Paşa'nın Orta Asya'da da bu uğurda öldüğünü aktarırken onun kişiliğini de özetlemiş olur: "*Faydasına inandığı usullerle giriştiği bir hareket için hayatını vermişti. Muhakkak ki cesurdu. İyi bir ordu teşkilatçısıydı. Ama mutaassıptı. Fakat taassup başka, idealizm gene başkaydı. Geniş ölçüde kurucu ve yapıcı bir devlet adamı olmaksızın büsbütün başkadır*" (Aydemir, 2016: 225). Aynı ideale ve çağa ait olduğu Enver Paşa ile ilgili anılarını da içeren biyografik romanında gelişen olayları zamanın ruhuna göre yorumlayan Şevket Süreyya, böylelikle belleğin kodladığı tarihsel gerçekliği şimdiki zamanın gereklerine göre tekrar yorumlayarak geçen sürecin tarihi, toplumsal, siyasal ve psikolojik etkilerini de baz almış olmaktadır. Bu da bize belleğin kültürel boyutunun ne kadar belirleyici olduğunu bir kez daha göstermiş olur.

Önemli siyasal gelişmelerin ve bunalımların, derin toplumsal sarsıntıların yaşandığı toplumlarda rastladığımız hatırlama ve unutma süreçleri, kendisiyle birlikte başka hesapları da gündeme getirir. İktidarını korumak isteyenlerin unutturmaya, bu iktidarın yaptıklarından zarar görenlerin hatırlatmaya dayalı hesaplaşmaya olan inatları, toplumu etkileme gücü olan edebiyatın da devreye sokulmasına neden olur. Babıâli'yi susturan o dönemin iktidarına karşın üzerinden on yıllar geçtiği halde bazı yazarlarımız, bu konunun unutturulmasına karşı çıkarak onu bugüne çekmeye ve hatırlamaya çağırıyorlardı. Bireysel bir yeti olan hatırlamaya dayanan geçmişle hesaplaşma ise toplumsaldır. Araştırmaya esas aldığımız romanlar işte bu hatırlamanın/hesaplaşmanın gerçekleştiği nesnelere. Geçmişe dair farklı anlatıların işlendiği bu romanlarda, tek bir tarih yorumunu ve ona dayalı değerleri almak mümkün olmayacağı için biz de Sarıkamış faciasında Enver Paşa'nın rolünü ifrat ve tefrit ölçüleriyle veren yazarlara müdahale etmeden vermeye çalıştık. Görülecektir ki bu facianın nedenlerini işlerken birçok yazar Enver

Paşa'yı tek sorumlu gösterirken, bazıları onun kişiliğinin etkisinde kalarak eleştirmekten kaçınmıştır.

Ertuğrul Osman'ın *Emret Paşam* romanında da Enver Paşa, yukarıda izah edildiği gibi *idealist bir kişilik* olarak sunulur. Başkumandan sayılan Padişah'ın vekili ve orduların başkomutanı olan Enver Paşa, "*Osmanlı tebası içinde gelinebilecek en yüksek*" (Ertuğrul Osman, 2007: 43) mevkiyi işgal etmenin verdiği yetkiyle gizlice Almanlarla anlaşmıştır. Bu anlaşmayla girişilecek savaşlardaki amacı, devleti yeniden diriltmektir. Buna "*ikinci Timur Hareketi*" adını koyan Enver Paşa'ya göre, bu harekât sayesinde "*askerinden siyasetine, sanayisinden ticaretine kadar her alanda Türk milleti kendi topraklarının efendisi*" olacaktır (Ertuğrul Osman, 2007: 49). Hâlbuki bir süre sonra, Hasan İzzet Paşa'nın haklılığı tespit olunacak ve Enver Paşa, kurmaylarıyla birlikte arkasında büyük bir felaket manzarası bırakarak İstanbul'a mahcup bir biçimde dönecektir.

Belleğinin hatırlamaktan çok, unutmaya meyilli olması nedeniyle özel bir çaba içerisinde olan insanoğlu, bugünde var olmasını istediği geçmişe dair birçok detayı tekrar hatırlamakla yetinmeyip hatırlatmak da zorundadır. Geçmiş ve gelecekle aynı anda etkileşimde bulunan belleğimiz, sadece geçmişi kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda şimdi ve geleceğin deneyimlerini de organize eder (Assman, 2015: 50). Tam da bu yüzden Enver Paşa gibi tarihe yön vermiş şahsiyetler üzerinden farklı kesimlerce farklı mesajlar verilir. Onunla aynı idealleri paylaşan yazarlar, Paşa'nın yaptıklarından geleceğe dair ümitler devşirirken farklı düşünenler, yaptığı stratejik hatalar nedeniyle yıkılmasına sebep olduğu imparatorluğu ve yitirilen onca canı hatırlatır. Böylelikle kolektif mirasın taşıyıcısı olan edebi metinler, ortak bir acıdan farklı anlatılara kapı aralamış olsa da Sarıkamış faciasını hep birlikte bugüne tekrar taşımışlardır.

2.Kolektif Bellek ve Mekân

Çağımızın düşün dünyasını şekillendiren Heidegger'in varlık sorunsalına cevap ararken değindiği gibi insan, zaman ve mekân içinde doğar. Dolayısıyla insan varlığının ayrılmaz bir parçası, "*bir yerde olmak*"tır. Ona göre, "*dünyada olmak*" beşeri varoluşun esasıdır. "*Dünyada olmak*", "*bir yerde olmak*", "*bedende olmak*" kaçınılmaz olarak belirli bir mekân boyutunu getirir (Durgun, 2013: 7). Mekânın insan yaşamındaki belirleyici etkisini irdeleyen Henri Lefebvre, mekânı, "*zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli*" Lefebvre, 2015: 25) birbirine bağlayan, kendince üretken bir ürün olarak nitelendirir. Connerton'ın hatırlama eylemlerini belirli bir bölgeye dayandırdığını (Connerton, 2014b: 17) hatırlayacak olursak mekânın bellek üzerindeki etkisini de tespit etmiş oluruz. Hafıza mekânları üzerine kapsamlı araştırmalar yapmış Fransız sosyolog Pierre Nora ise bu tür mekânları sadece anımsanan şeylerden ziyade "*hafızanın mayalandığı yerler*" olarak tarif eder (Nora, 2006: 12). Korudukları şeyin tehlikede olması nedeniyle önem kazandıklarını belirttiği hafıza mekânlarının kendi kendine gönderme yapan göstergeler olduğunu, dolayısıyla bunları hafıza mekânları yapan özelliklerinin tarihin elinden kurtulmalarını sağlayan şey olduğunu tespit eder (Nora, 2006: 37).

Modern zaman insanının ortak geçmişe dair unutkanlığı ve geçmişle kopardığı bağ-

lar, onun sadece şimdiki zamana bağlanmasıyla sonuçlandı. Genel olarak baktığımızda megakentlerin ortaya çıkışı, elektronik medyanın karşı konulmaz yayılışı, bilişim teknolojisindeki gelişmelerle hız alan moderniteye özgü kültürel unutkanlık süreci ve modernitenin ürettiği mekânlar kültürel amneziye sebep olacak derecede güçlüdür (Connerton, 2014b: 129). *Kolektif hatırlama* ile *kolektif unutkanlık* aynı madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrı düşünülememesi de göz önüne alınacak olursa Sarıkamış Harekâtı'nın hatırlanma biçimi de sanki hatırlamadan ziyade bir unutturma sürecine dönüştüğü kanaatini uyandırır. I. Dünya Savaşı anıtlarının önceki savaş anıtlarından farkını göz önüne aldığımızda öncekilerde “*zâferi anmak*” biçiminde tasarlanmışken, bu savaş için tasarlananlarda “*ölenleri onurlandırma*”yı amaçladığı rahatlıkla görülebilir. Dünyayı etkileyen büyük ölçekli bu savaşta “*kaybedilen hayatların sayıca büyüklüğü ve savaşların etkilediği asker ve sivil sayısı, daha önce karşılaşılmamış genişlikteki cephe hatlarındaki kişilerin çektiği acıları ve ‘savaşa adananları’ anılaştırmayı gerekli kılmıştır*” (Yılmaz, 2014: 191). Bu savaşta yitirilen insanlar için dikilen anıtlarda ölüm olguları yüceltilmez aksine anlaşılmaya, onlarla empati kurulmaya çalışılır. Bir çeşit karşı-anıt biçiminde düşünülen bu hatırlama nesnelere çoğu zaman ölümü yeren mesajlar yüklüdür; çünkü -Halbwatchs’ın da temas ettiği gibi- uzam kavramı, sadece fiziki ve toplumsal bir uzama değil, aynı zamanda ilişkisel ve sembolik bir uzama da tekabül eder (Fırat, 2014: 13). Bu savaşların yapıldığı yerlerin anımsanmasından kasıt “*savaşta hayatını kaybedenlerin yüceltilmesi ve bu kayıpların unutulmayacağı vurgusu*”dur (Yılmaz, 2014: 196). Sarıkamış romanlarında unutulmanın pençesinden kurtarılıp hatırlanmaya çalışılan asıl konu savaşın korkunç yüzünün uzun yıllar boyunca konuşulmaması nedeniyle bilinçli bir biçimde unutturulmaya çalışılan o dönemin yönetim anlayışıdır. Bizim inceleme konumuzu oluşturan romanlarda “bir yanlış stratejiye kurban giden on binlerce askerin ölümü” temel tema olarak belirlenerek unutturulmak istenen idari zaaf hatırlatılmaya çalışılır. Başka bir deyişle araştırma konumuzu oluşturan romanlar, geçmişle yüzleşme ekseninde okunması gereken bellek mekânlarından başka bir şey değildir.

Türkiye’de yaşayan ortalama insanın *Sarıkamış* adlı mekândan haberdar olması ile onu tecrübe edinmesi arasındaki muazzam farkı bize duyumsatacak bellek nesnelimiz olan romanlarla tarihimizle insanımızın kesiştiği en hassas noktaya temas etmiş olacağız. Farkında olmadan zihnimize taşıdığımız bir mekân ismi birdenbire kültürel kodlarımızı kuşaktan kuşağa taşıyan bir köprü görevi yüklenecektir. Modern insanın geçmişle bağını tesis eden abideler gibi *Sarıkamış* da ilham kaynağı olduğu romanlar vasıtasıyla bireyin hafızasını şekillendiren toplumsal belleğimizi besleyecek ve deruhte ettiği tarihsel mesajı yazarların muhayyilesinde yoğunlaşarak gelecek kuşaklara iletilecektir. Bu bellek taşıyıcıları, paylaşılmış anıları, Sarıkamış’ın temsil ettiği faciayı ve bu facianın arkasındaki siyasal ve toplumsal durumu imal edilmiş nesnelere daha güçlü bir biçimde taşımış olacaktırlar. Bu belki de bir zamanlar bilinçli unutturma politikalarına maruz kalmış Sarıkamış faciasını, toplumun bilinçaltında tekrar keşfedecek ve onu gün yüzüne çıkaracaktır. Böylelikle birey, sadece gündelik meşgalelerin oyuncağı olmayacak, kendi uygarlık kökenlerinin tecrübesine de dokunmuş olacaktır.

Kolektif temsil potansiyeli olan *Sarıkamış*'ın kış mevsimindeki soğukluğu, sıradan bir bilgi düzeyinden ya da doğa olayından çıkacak topoğrafyayla birlikte bir ülkenin ve toplumun kaderini etkileyen önelere dönüşecektir. Enver Paşa'nın yönettiği bir savaşta, onun askeri taktiklerini boşa çıkaracak ve yüz binlerce askerimizin hayatına mal olacak Sarıkamış'ın mekânsal özellikleri, Osmanlı Devleti'nin o dönemde nasıl yönetildiğini, savaşların hangi kararlarla yürütülmeye çalışıldığını, ülkenin içinde bulunduğu mali krizin ne denli derin olduğunu tek başına temsil edecek bir kolektif travmanın ipuçlarını barındırır. Tarihsel bir kırılmayı ve kopuşu simgeleyen Sarıkamış, bir bellek mekânı olarak, onu bize anlatan romanlar sayesinde bir yaşamsal tecrübeyi, unutkanlığımızın pençesinden kurtarır. *Hafıza Mekânları* adlı çalışmasında bellek ve mekân ilişkisini derinlemesine inceleyen Pierre Nora, bir yerin hafıza mekânı olabilmesi için öncelikle hatırlama isteğine konu olması gerektiğini belirtir, aksi halde onun tarihi bir mekândan öte bir şey olmayacağını belirtir. Böylece mekânın kendisine yapılan sembolik yatırımlar neticesinde değişerek yeniden şekillenmesiyle maddi, somut, coğrafi olandan, soyut entelektüel açıdan oluşturulmuş olana kadar birçok şeyi kapsayacağı için, mekân en azın içinde, anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaşmış olur (Fırat, 2014: 28). Hafızanın “iki meşruluk biçimi” olarak belirttiği edebiyatla tarihin, birincisinin zayıflığı neticesinde ikincisi lehine evrildiğini iddia eden Nora, romanlardaki nitelik yetersizliğinin tarihi “gerçek romanı olmayan bir çağın romanı” haline getirdiğini söyler (Nora, 2006: 38).

Sarıkamış Harekâtı'nı konu edinen romanların genel hatlarıyla üzerinde durdukları ortak temalardan ilkinde yöreyi iyi bilen -başta Hasan İzzet Paşa olmak üzere- tüm kişilerin karşı çıkmasına rağmen Hafız Hakkı Bey'in raporlarına göre hareket emrini veren Enver Paşa'nın gerçeğe kulak tıkamasıdır. Toplumsal belleğimize romanlar vasıtasıyla anımsatılan bu gerçeklik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın genç kadrolarca yenilenen subayların ideal ve hırslarına karşın savaş tecrübesi bakımından buldukları durumu gözler önüne serer.

Sarıkamış isimli romanında Kemalettin Çalık, Enver Paşa'nın “*Napolyon olma hayaliyle*” (Çalık, 2011: 18) orduyu çetin kış şartlarında bir “felakete” doğru sevk ettiğini, “*Naciye Sultan'la evliliği*” nedeniyle saraya damat olmuş Enver Paşa'nın kısa sürede albaylıktan generalliğe terfi ederek Harbiye Nazırı olup ülkeyi Almanların yanında savaşa soktuğunu dile getirir. *Kar Bozgunu* romanında Sarıkamış yenilgisini işleyen Halide Alptekin ise Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı başarı sağlamak suretiyle Almanları rahatlatmak isteyen Enver Paşa'nın direktifiyle girilen savaşta o dönemin sadrazamı Said Halim Paşa, “*hüngür hüngür*” ağlayarak “*Osmanlı Devleti'ne yazık ettiler, demiş ve bazı bakanlarla birlikte istifasını*” (Alptekin, 2008: 118) verdiğiğine değinir. Osmanlı ordusunu doğuda Ruslara, güneyde İngilizlere karşı kullanacak Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na “*5.000.000 altın kredi*” açmayı taahhüt etmiştir.

Hasan İzzet Paşa'nın “*senenin en uzun ve en soğuk günlerinde*” (Özcan, 2006: 6) yapılan bir harekâtın, büyük bir hüsrarla sonuçlanacağını ısrarla söylemesine rağmen bu feryatlara kulaklarını tıkayan Enver Paşa, Hafız Hakkı'nın da verdiği raporlara güvenerek harekât kararını alır. “*Kafkasya fatihi olarak Hindistan'a ilerleyecek, bütün Orta*

Aşya'yı Türk bayrağı altında” (Özeren, 2014: 170) toplayacak olan Enver Paşa, bu büyük mefkûreyle “çile” denilen zemheri ayının ilk günü olan 21 Aralık'ta orduya saldırı emrini verir. Çetin kış koşullarına rağmen yapılacak “bir kuşatmanın başarısı, evvelce Alman cephesinde yenilgi almış Rusların, Kafkasya'da bir daha toparlanamayacak şekilde yenilgisi olacak”tır (Topsever, 1978: 75-76). Almanlar istiyor diye “Aralık ayının eksi otuzlara varan ürkütücü, kanları donduran soğuşunda” (Çınar, 2007: 89) sürülen Mehmetçik, türlü olumsuzluklar nedeniyle büyük bir faciayla yüz yüze kalır.

Hasan İzzet Paşa'nın “Erzurum ve civarında genel bir savunma yapmak, bahara dek Rusları oyalamak ve ordunun eksikliklerini tamamlayarak” (Bilgin, 2015: 56) taarruza geçelim fikrine karşı, Hafız Hakkı Bey'in “Dağlar üzerinden yollar keşfettirdim. Bir kısmını kendim de gördüm, bu mevsimde yollardan hareketin mümkün olduğuna kani oldum.” (Bilgin, 2015: 57) biçimindeki raporları daha etkili olur ve Hafız Hakkı Bey yarbaylıktan albaylığa terfi ettirilerek bu harekâtın onayı verilmiş olur. Kışın en sert dönemine rastlayan bu harekâtın biraz ertelenmesini isteyen Hasan İzzet Paşa'ya “Yemin ederim, eğer hocam olmasaydınız sizi astırırdım!” (Balkış, 2015: 200) diyerek tepki gösteren Enver Paşa, onu kumandanlıktan alarak, vazifeyi kendisi üstlenir.

Ölüme Yürüyüş isimli romanda kendisi de tifüse yakalanan Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış yenilgisinin ardındaki son sözleri, yapılanlardan duyulan derin pişmanlığın da göstergesidir: “Hepimiz hatalıydık... Kışı hafife aldık... Hurs, şan-şöhret aklımızın önüne geçti... Askerliğin gereğini yapmadık... Herkes birbirine yalan söyledi... Olan Osmanlılara, Mehmetlere oldu... 80 bin çocuğumuz dağlarda...” (Taşkıran, 2015: 128-129).

Tarih sayfalarına sığmayan fedakârlıkların ve çilelerin yaşandığı iki haftalık harekât süresinde Sarıkamış'ın coğrafik ve iklimsel özellikleri Osmanlı ordusunun üçte birini savaşılamaz duruma getirecek derecede etkili olmuş, uzun yıllar toplum hafızasından silinemeyecek ve bu romanlara yansdığı şekliyle büyük travmalara neden olacak bir faciayla sonuçlanmıştır. Mekân burada tarihi bizzat etkileyen birincil etken olarak öne çıkmaktadır.

Hafız Hakkı Bey'in “Dağlar üzerindeki yolları keşfettirdim. Bu mevsimde bu yollardan böyle bir saldırıya taraftar olmayanlar var. Oysa bu yollar, askerlerin de cephanenin de geçmesine müsaittir Çok yakında Kafkasya'ya saldıracağız.” (Alptekin, 2008: 152) biçimindeki raporlarına güvenen Enver Paşa'nın verdiği emirlerle “tükenmek bilmeyen yol”lardan yürütülen ordu, “aç ve ölesiye yorgun”dur. Askerler, hem “aşırı üşütmeden doğan hastalık ve ölümler” ile cedelleşir, hem de “üç bin metreyi aşan dağların sarp yol”larını aşmaya çalışır (Gülseçgin, 2013: 169). “Kış günü savaşa gönderilen askere yeterli yiyecek ve giyecek temini” (Gülseçgin, 2013: 187) yapılmadan yola çıkarılan ordunun “açlık, soğuk ve yorgunluk” (Gülseçgin, 2013: 186) gibi üç büyük düşmanla başa çıkması da haliyle mümkün görünmemektedir: “Zaten çok geçmeden de korktukları başlarına geldi. Yakın köylere sığınmaya fırsat bulamadan kar yağışı tipi halini aldı, kalın bir sis katmanı görüş açısını daraltmaya başladı iyice... Askerler sığınacak bir yer bulabilmek için dehşet içinde kaçışmaya başladılar” (Gülseçgin, 2013: 260).

Sürgü romanında ordunun “yüksekliği 2500-3000 metre arasında değişen dağlarda-

ki yolculuk"ta (Aydemir, 2009: 83) ağır kayıplar vererek devam ettiğine, *Sıyü Arayan Adam*'da ise Allahuekber Dağları'nda "bir adam ilerisinin görülmediği kar tipileri ve fırtınalar arasında bir türlü sabahı gelmeyen zifiri bir gecede, hatta bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden olduğu yerde donan, eriyen binlerce yaralı ve yarasz" (Aydemir, 2016: 78-79) askerlerinin yok oluşuna tanık oluruz. Sarıkamış konulu romanlarda facianın doğal sebebi olarak sık sık ismi anılan Allahuekber Dağları, adeta bir hafıza mekânı olarak hem bu romanların hem de toplumsal hafızanın temel taşlarından birini oluşturur. Nora'nın esas varlık sebebini "zamanı durdurmak, unutmaya işini engellemek, nesnelere durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek" (Nora, 2006: 32) olarak tarif ettiği hafıza mekânlarına denk gelen rolü, incelediğimiz romanlarda Allahuekber Dağları'nın yüklendiğini rahatlıkla görürüz.

Kar Çiçekleri'nde yazar, "askerlik şubelerinden gönderilirken kaput, ayakkabı, avcı yelege" (Topsever, 1978: 77) olmadan yola çıkan askerlerin bir kısmının çarıkla cepheye sürüldüğünü, "sıfırın altında otuz beş derecede" ilerleyen bazı askerlerin "ayakları donmasın diye ağaçların üzerine tırmanmış" olduğunu, bazılarını da "zalim kış rüzgârları"nın onları birer birer yere düşürüp tıpkı "kar çiçekleri" (Topsever, 1978: 105) gibi üzerini örttüğünü yazar. Büyük bir kayıpla vazgeçilen harekâta yaralanan İhsan, diğer Türk askerleri gibi, önce iyileştirilecek sonra da Sibiryâ'ya esir kamplarına gönderilecektir. Ölüm ve sürgünlerle yitirilen ordunun toplum hafızasına yaptığı en önemli etki, sosyal dayanışma ve kültürel uyumu yükseltmesidir. Tarihi kırılmalarla yoluna devam eden toplumların uluslaşma sürecinde önemli bir rol oynayan ortak acılar, onların ulusal kimliklerinin pekişmesini sağlar. Tıpkı Sarıkamış faciasının, bu romanlarda da görüleceği üzere, toplumsal belleği aynı duyguda ortaklaşmalarını sağlaması gibi. Belleğin kurgusal niteliğiyle kurgusal metinlerdeki tarihsel anlatılar bir araya geldiğinde hem yaşanan toplumsal travmalar rahat atlatılıyor hem de yeni bir tarihsel perspektife kavuşulmuş oluyor.

Sarı Sessizlik'te "yüksekliği üç bin metreyi aşan" Allahuekber Dağları'nı "insan boyu kar olmasına rağmen" (Akşit, 2009: 224) "günlerce aç, susuz yürüyüp" (Akşit, 2009: 230) Sarıkamış önlerine gelen Sacit ve arkadaşları ölüm kusan Rus toplarına karşı fazla direnemezler. *Bedel* romanında ise "çetin kış şartları" hesaplanmadan "Rus Ordusunu arkadan kuşatma altına alabilmek için Allahuekber Dağları'ndan aşırılmaya çalışılan binlerce asker" (Ülker, 2010: 63) donarak şehit olması tasvir edilmiştir. Roman sayfalarından kolektif hafızamıza seslenen geçmişteki felaketler ve mağduriyetler, failleri büyük idealler taşısa bile hesabının sorulmasını gerektirir. İşte bu noktada kendi hafızasına sahip çıkma anlamına gelen hatırlama, bir hak talebidir ve adalet arayışıdır. "Tarih" in bilim olarak üstesinden gelemeyeceği bir tarihi yükümlülüğü sanat ve edebiyat yerine getirmeye çalışır.

Romanların Sarıkamış'a dair toplumsal belleği en çok meşgul eden hatırlama olgusu şüphesiz ki doksan bine yaklaşan şehit sayısı ile ölüm olgusudur. Kışın sert geçtiği bir yörede zamansız başlayan harekâta mevsime göre giyinmeyen askerler donarak, yeterli hazırlık yapılamadığı için aç ve perişan, temizlik eksikliğinden dolayı bitlenip tifüse

yakalanarak ölmüş, fırsatını bulup firar edenler dışında geriye kalanlar ya öldürülmüş ya da yakalanarak Sibiryaya sürgüne yollanmıştır. Geçmişin travmatik deneyimlerine maruz kalmış birey veya toplumların hafızalarında kalmış kötü etkilerinden kurtulmak için onları hatırlama ve anlatma gereksinimini karşılayan bu romanlar, ağır bir toplumsal yükümlülüğü de yerine getirmiş olurlar. Çünkü geçmişi bastırmak ve hatırlamayı engellemek, “*kurbanları ikinci kez kurban etmek*” anlamına gelir (Sancar, 2016: 58).

Toplumsal sağaltmanın bir öznesi olan sanatçılarımızdan Yaşar Kemal, *Tanyerinin Horozları*’nda, roman kahramanlarının ağzıyla “*çatışmaya girmeden doksan bin kişinin soğuktan*” (Yaşar Kemal, 2014: 101) öldüğü Sarıkamış faciasını sık sık tekrarlar, *Yağmurek Kuşu*’nda da savaşta iki bacağı kaybeden bir subaya “*doksan bin asker bıraktık Sarıkamış’ın karları üstünde Ruslara. Çoğumu bit yedi.*” (Yaşar Kemal, 2016: 61) sözlerini söyler. Yazarın *Kale Kapısı*’ndaki ifadeleri de yitirilen askerlerin verdiği derin ıstırapı sarsıcı cümlelerle okuyucuya duyurur: “*Arkadan düşman, açlık, bit, çıplaklık, soğuk geliyordu. Allahüekber dağlarına vurdular Bir sabah uyanabilen, o da ancak birkaç kişi, uyandılar ki ne görsünler, atları, katırları, eşekleri, askerleri, subayları, topları, arabalarıyla koca bir ordu donmuş kalmış Allahüekber dağlarında. Donanların üstünü kar örttü.*” (Yaşar Kemal, 1995: 270-271). Yaşar Kemal başta olmak üzere Sarıkamış felaketini eserlerine konu edinen birçok sanatçının romanlarında yapmaya çalıştığı şey, unutturulmaya çalışılan travmayı gün yüzüne çıkarmaktır; çünkü uzaklaştırılıp bir süreliğine uykuya çekilen anılar, çağrıldıklarında şimdiki zamanın bağlamı ve gereksinimleri doğrultusunda yeniden bir kurgunun içinden uyanırlar (Susam, 2015: 16).

Kardan Kanatlar’da Hasan İzzet Paşa’nın muhalefetine rağmen Almanları rahatlatmak için Enver Paşa tarafından alelacele başlatılan Sarıkamış Harekâtı, “*dondurucu soğuk, açlık, hastalık, mühimmat eksikliği*” (Akpınar, 2012: 50) gibi olumsuz koşullara rağmen dayatılmış ve “*Türk Ordusu’nun Sarıkamış’ta düşmana mermi atmadan kardan kefenler giymesi*”yle son bulmuştur (Akpınar, 2012: 129). *Kars’ta Bir Ermeni Cesedi* isimli romanda ise Rus ordusunun intizamlı durumuna karşın imkânsızlıklarla kırılan Türk askerlerinin “*ne battaniyeleri ne de yeterince çadırları vardı*”r. Onların bu çileli yaşamları halkın maşeri vicdanında hiç unutulmayacak sahnelerle hep hatırlanacaktır: “*Önce ayaklarda bir sızı duyulurdu. Soğuk yavaş yavaş tüm bedene yayılırdı. Derken organlar bir bir buz kesilirdi. Çehreler kardan beyaz olurdu. Gözler usul usul kayardı. Ve nihayetinde duygular da donardı. Artık hiçbir şey hissedilmezdi. Silah tutan parmaklar kırılmış, ayaklar tutulmuştu... Allahuekber Dağları, acı çeken ve sonsuzluğa koşan kahraman askerlerin son yürüyüşüne sahne oluyordu.*” (Yılmaz, 2011: 217-218).

Yanık Dere’de Enver Paşa’nın direktmesi sonucu, Osmanlı’nın makûs talihini ters çevirmek amacıyla başlatılan “*dünyada eşi benzeri görülmemiş*” Sarıkamış Harekâtı’nın, “*büyük bir felakette*” sonlandığını hatırlarız. Aslında askerlerimizi yenilgiye uğratan, Rus ordusu değildir; bilakis “*acımasız Allahuekber dağları, çetin kış şartları, açlık, salgın hastalıklar*”lardır (Dağıstanlı, 2014: 27). “*Bıçak gibi soğuk, perde perde yollarını kapatan kar ve keskin ayaz*” (Ertuğrul Osman, 2007: 236) yüzünden perişan olan askerleri, ya hastalık ya soğuk ya da kurtlar öldürür.

Selçuk Kızıldağ'ın *Nargin* isimli romanında ise Sarıkamış'taki harekâta katılan Mehmetçiklerin “soğuktan kıpırdıyamaz duruma” (Kızıldağ, 2014: 237) gelinceye kadar mücadeleden vazgeçemediklerini görürüz. Teslim olmaktan başka seçenekleri bulunmayan askerlerin artık savaşacak güçleri kalmamıştır: “Askerlerin yarudan fazlası sonsuz uykuya dalmış, yani ölmüştü. Ben de öleceğimi anladım. Karşıdan gelen bir Rus müfrezesine geriye kalan az sayıdaki askerle ister istemez teslim olduk. Ellerimiz donmuştu. Tetiği çekebilecek gücümüz bile yoktu.” (Kızıldağ, 2014: 239).

Sarıkamış faciasının onca askerinin hayatına mal olan en çarpıcı cümlesine de Aladdin Oğuzalp'ın *Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?* romanında rastlarız. Allahuekber Dağları'nın aklıktan, donmaktan ve tifüsten sağ kurtulanları yutacağı ve bir avuç asker dışında kimsenin göremeyeceği Sarıkamış'a ulaşan Said Pehlivan “*günlerdir uğruna binlerce insan*”ın feda olduğu Sarıkamış'ı görünce bu yolda hayatını yitirmiş tüm şehitler adına kızgınlıkla şu soruyu sorar: “*Sarıkamış'ta Ne Var Paşam?*” (Oğuzalp, 2009: 183) Sarıkamış'a sağ ulaşan bu bir avuç askerinin de Sarıkamış önlerinde donarak öldüğü saatlerde sansür altındaki İstanbul basını okuyucularına Doğu Cephesi'ndeki zafer müjdesini vermektedir: “*Ruslar kesin yenilgiye uğratılmıştır*” (Oğuzalp, 2009: 190). Sonraki yıllarda da facianın boyutları hakkında halkın bilgilendirilmemesine karşın edebiyatçıların konuyu işlemekten çekinmemesi bize Huysen'in zarif ifadesin anımsatır: “*Unutmak nasıl iktidar baskısıyla oluşan bir bellek stratejisiyse hatırlamak da o düzeyde politiktir*” (Huysen, 1999: 13).

Sarıkamış faciası da Çanakkale zaferi gibi tüm toplumu ortak kederde ve kıvançta birleştiren bir sosyal olgu olarak halkın sözlü kültürüne yansıdığı gibi yazarlar vasıtasıyla edebi eserlere de konu olmuştur. Geçmişle ilişki zeminine oturan bireysel ve toplumsal kimlik, kayıtsızlığı ortadan kaldıran paylaşılmış ıstıraplarla daha kuvvetli beslenir. Geçmiş zamanın şimdiki zamanda tekrar filizlenmesini sağlayan hatırlama, Avishai Margalit'in deyişiyle, “*kimliğin çimentosudur*” (Sancar, 2016: 59). Kimliğin sağlıklı bir zeminde kurulmasına yarayacak olan geçmişle hesaplaşma da doğrudan doğruya geçmişte yaşananlara odaklanan bir tarihsel ilgiden ziyade, geçmişin bugüne yansıyan etkileriyle uğraşmayı ifade eder. Bu da Sarıkamış konulu romanlarda sıkça işlenen “ölüm”ün ölümsüzlük veren tarafını keşfetmekle olur. Toplumsal travmalara neden olmuş ölüm anlatıları da geçmişini cesaretle hatırlamaya çalışan toplumlarda yılğnlığı değil, umudu imgelemektedir.

Sonuç

Toplumsal belleğin tarihten farklı olması, geniş halk yığınlarının tarihi olayları kendi muhayyilesinde biçimlendirerek sunmasından kaynaklanır. Bu tarihi olayları, duygusal bir şekilde değerlendiren toplum, tecrübelerini gelecek kuşaklara bir manevi miras olarak aktarır. Dolayısıyla kolektif bellek, toplumun tarihi olaya kendince vurduğu bir makyajdır ve kendisini yansıtır.

Sarıkamış Harekati'nda ağır kayıplar verilmiş olsa da bu facia ve yitirilen on binlerce vatan evladının ızdırabı, Türk milletinin belleğinde yıllardır varlığını devam ettirmek-

tedir. Zira tarihimizdeki zaferler kadar yenilgilerin de millî kimliğimizin ve toplumsal belleğimizin kuvvetlenmesinde rolü büyüktür. Bu yönüyle Sarıkamış Harekâtı, ders almamız gereken tarihî bir deneyimdir.

İncelenen romanların genelinde ortaya çıkan kanaat, Enver Paşa'nın benlik algısının şişkin bir kişilik yönünde olduğudur. Başta Hasan İzzet Paşa olmak üzere diğer komutanların da karşı çıkmalarına rağmen, ihtiraslarına yenilen Enver Paşa, özellikle Hafız Hakkı Paşa'nın yanlış yönlendirmeleriyle orduyu riske atarak bir tür Rus ruleti oynadığı görülür. Almanlara yakınlığıyla bilinen Paşa'nın *vatan sevgisi* bazı romanlarda takdir görse de ileri görüşlü olmayışı eleştirilerek dikkatlere sunulmuştur. Özellikle Saray'ın desteğini alan Enver Paşa, hükümetten ve Padişah'tan gizli politikalar sonucu Osmanlı devletini Almanların müttefiki olarak savaşa sokması, Osmanlının çöküşünü hızlandırmıştır.

Sarıkamış, zihnimizde taşıdığımız sıradan bir mekân ismiyken zamanla kültürel kodlarımızı kuşaktan kuşağa taşıyan bir köprü görevi yüklenmiştir. Toplumun geçmişle bağını kuran abideler gibi *Sarıkamış*'ın toplumun belleğindeki imgesinin, romanlar vasıtasıyla gelecek kuşaklara iletiildiği görülür. Bu mekân, yaşanan faciayı ve bu facianın arkasındaki siyasal ve toplumsal durumu güçlü bir biçimde yansıtmaktadır. Ancak bilinçli olarak unutturulmaya çalışılan Sarıkamış faciası, romanlarla toplumun bilinçaltındaki gerçeklikler tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır.

İncelenen romanlarda Sarıkamış'ın coğrafik ve iklimsel özelliklerinin Osmanlı ordusunu savaşamaz duruma getirdiği ve ordunun üçte birinin yitirilmesine neden olduğu, böylece toplumun belleğinde büyük travmalara neden olduğu tespit edilmiştir. Askerlerimizi yenilgiye uğratanın Rus ordusu olmadığı, aksine acımasız Allahuekber dağlarının çetin kış şartları, açlık, salgın hastalıkları olduğu görülür. Zira savaşın ateş hattında yaşananlar, Sarıkamış'la ilgili hemen her türdeki eserde, donma, tifüs, coğrafî zorluklar, açlık ve düşmanla mücadele gibi birtakım motiflerle anlatılmıştır. Mekân burada tarihin akışını değiştiren işlevsel bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Arif, (2012), *Kardan Kanatlar*, Sütun Yayınları, İstanbul.
- Akça, Hilal, (2016), "Tarihî Romandan Milli Kimliğe: Sarıkamış/Beyaz Hüzün", **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl 2, S4.
- Akşit, Cihangir, (2009), *Sarı Sessizlik*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Alpaslan, Teoman, (2013) *Sarıkamış*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Alptekin, Halide, (2008), *Kar Bozgunu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- Assman, Jan, (2015), *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya, (2016), *Suyu Arayan Adam*, Remzi Yayınevi, İstanbul.
- Aydemir, Talip, (2009), *Sürgü*, Neden Kitap, İstanbul.
- Balkış, Ufkun, (2015), *İncecikten Bir Kar Yağar*, Mendirek Yayınları, İstanbul.
- Behram, Nihat, (2009), *Miras*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, İsmail, (2015), *Sarıkamış*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, Nuri, (2013), *Tarih ve Kolektif Bellek*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

- Boyer, C. & Wertsch, J.V., (2015) *Zihinde ve Kültürde Bellek*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Connerton, Paul, (2014a), *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Connerton, Paul, (2014b), *Modernite Nasıl Unutturur*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Çalık, Kemalettin, (2011), *Sarıkamış*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Deniz, (2007), *Kutsal Dağın Çıplığı*, Kent Kitap, Ankara.
- Dağıstanlı, Mehmet, (2014), *Yanık Dere*, Salıksımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Durgun, Sezgi (2013), “Arz’ın Seyahati: Gaia’dan Google Earth’e”, *Felsefelogos*, S.50, İstanbul.
- Ercilasun, Bilge (2014), “Romanda Birinci Dünya Savaşı”, *Akademik Bakış*, C.7, S.14.
- Ertuğrul Osman, (2007), *Emret Paşam*, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Fırat, Derya, (2014), “Bellek, Uzam ve Mücadele”, *Sokağın Belleği*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Gülpinar, Turgay, (2012), “Anıtkabir’in Unutulan Kabirleri”, *Neye Yarar Hatıralar?*, (Der., Pınar Melis Yel alı Parmaksız), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Gülseçgin, Şerife Balkaş, (2013), *Sarıkamış*, Parşömen Yayıncılık, İstanbul.
- Güreşir, Salih Koralp (2006), *Edebiyatımızda Sarıkamış Harbi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Huyssen, Andreas, (1999), *Alacakaranlık Anıları*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kızıldağ, Selçuk, (2014), *Nargin*, Parafiks Yayınevi, Edirne.
- Lefebvre, Henri, (2015), *Mekânın Üretimi*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Leledakis, Kanakis, (2000), *Toplum ve Bilinçdişi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Lukacs, György, (2008), *Tarihsel Roman*, Epos Yayınları, Ankara.
- Morkaya, Burhan Cahit (1934) *Dükküllerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- Nora, Pierre, (2006), *Hafıza Mekânları*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Oğuzalp, Alaaddin, (2009), *Sarıkamış’ta Ne Var Paşam?*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Nusret, (2006), *Kar Kelebekleri*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Özeren, Sara Gürbüz, (2014), *Donmuş Umutlar Sarıkamış*, Damla Yayınevi, İstanbul.
- Öztürk, Serdar, (2012), *Mekân ve İktidar*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Sancar, Mithat, (2016), *Geçmişle Hesaplaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarlo, Beatriz, (2012), *Geçmiş Zaman*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Susam, Asuman, (2015), *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Şirokorad, A.B., (2013), *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Şolçün, Sargut, (1982), *Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi*, Dayanışma Yayınları, Ankara.
- Taşkıran, Cemalettin, (2015), *Ölüme Yürüyüş*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Müjgân, (2009), *Ağut*, Galata Yayıncılık, İstanbul.
- Topsever, Fügen, (1978), *Kar Çiçekleri*, Meç Yayınları, Ankara.
- Urry, John, (2015), *Mekânları Tüketmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ülker, Hamdi, (2010), *Bedel*, Ravza Yayınları, İstanbul.
- Yaşar Kemal, (1995), *Kale Kapısı-Kimsecik 2*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Yaşar Kemal, (2014), *Tanyerinin Horozları-Bir Ada Hikâyesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yaşar Kemal, (2016), *Yağmurcuk Kuşu-Kimsecik 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ahenk, (2014), “Bellek Topoğrafyasında Özgürlük”, *Nasıl Hatırlıyoruz?* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, İsa, (2011), *Kars’ta Bir Ermeni Cesedi*, Kent Kitap, İstanbul.

ÖZET

***TOPLUMSAL BELLEK BAĞLAMINDA SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN
TÜRK ROMANINA YANSIMASI***

İnsan eylemlerinin bir ürünü olan tarihin, ister birey ister toplum yaşamında belirleyici, yönlendirici, biçimlendirici etkisi yadsınmaz. Unutulan, baskılanan, belleğin karanlık odalarına hapsedilen birçok hakikat, günün birinde başka argümanlar kullanarak tekrar bizimle yüzleşir. Bu yönüyle bakıldığında her tarihi olay, şaşılacak bir biçimde bizim kolektif bilinçaltımızda tekrar ortaya çıkacağı ana kadar yaşamaya devam eder. Anımsama ve unutma diyalektiğine dâhil olan olgulardan toplum, bellek ve tarih, kopmaz bağlarla birbirine bağlıdır. Belleğimize yapışan geçmişin, bir toplumsal yaratı olan sanatla bir araya gelmesi ise sanat hayatımıza, tarih temalı romanlar biçiminde yansır. Yazın dünyamızda hep bir felaket imgesi olarak kullanılmış Sarıkamış Harekâtı da unutulmak istendiği oranda kendisini dayatan bu tür yansımalarından biridir. Mekânın, tek başına bir tarihi imgeye dönüştüğü Sarıkamış, negatif bir anımsamadan ziyade, geleceğimizi inşa eden bir özne olarak hem yazınsal hem de toplumsal hayatımızda yerini almaktadır.

Çalışmamızın kuramsal çerçeve kısmında, tarihi olaylarla toplumsal bellek ilişkisi irdelendikten sonra Türk romanına Sarıkamış Harekâtı'nın nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış, Mekân, Tarih, Toplumsal Bellek, Roman

ABSTRACT

***REFLECTION OF SARIKAMIŞ OPERATION ON THE TURKISH NOVEL
WITH REGARDS TO SOCIAL MEMORY***

The importance of history which is a product of human actions can't be disregarded in terms of determining, leading, structuring effect. Forgotten, pressed memory and hidden facts one day reappear and face us by using other arguments. Each historical event continues to live in our collective subconsciousness till it reappears. Society, memory and history which is involved in recollection and forgetting dialectic depend on each other. The past which is adhered to our memory meets art, a social creation and is reflected in terms of historical novels. The Sarıkamış Operation always used as the image of disaster is one of the reflections although wished to be forgotten. Sarıkamış a historical image alone takes place in both our literary and social life.

Within the notional framework of our study, the relation of historical events with the social memory is examined and it has been tried to determine how Sarıkamış Operation has been reflected on the Turkish novel.

Keywords: Sarıkamış, Place, History, Social Memory, Novel